

Алекса ПОПОСКИ и Александар ТРАЈАНОВСКИ

ЗАБОРАВЕНИТЕ НА БАЛКАНОТ- ТОРБЕШИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА*

За да можеме полесно и поедноставно да го разбереме феноменот на појавата, опстојувањето и денешното специфично живеење на Торбешите, кои во македонската историографија ги обележуваме како исламизирани Македонци, сметаме дека е потребно да изнесеме неопходни воведни појаснувања.

Република Македонија, сместена во срцето на Балканскиот Полуостров, се појави на меѓународната политичка сцена како самостојна и суверена држава по распаѓањето на поранешната југословенска федерација и по референдумот на македонските граѓани за самостојност од 8 септември 1991 година. Освен тоа, битно е да се подвлече дека Република Македонија уште со одлуките на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ), што се одржа на 2 август 1944 година во манастирот Свети отец Прохор Пчињски стана рамноправна членка на таа федерација. Република Македонија уште во 1944 година кога беше конституирана како национална држава на македонскиот народ, им ги гарантираше граѓанските права на припадниците на албанското, турското, влашкото и другите национални малцинства што живееле тука.

По првите слободни избори одржани во ноември 1990 година и по конституирањето на Собранието (Парламентот) на Република Македонија беше донесен и првиот Устав на 17 ноември 1991 година. Уставот се повикува на историско-културното, духовното и државно-правното наследство на македонскиот народ, на неговата вековна борба за создавање сопствена држава и на неговите државно-правни традиции.

Во Уставот на Република Македонија се признати и заштитени правата и должностите на националните малцинства. Тие одредби се содржани пред сè во член 7 и член 48 во Уставот, во кои се нагласува дека припадниците на националните малцинства имаат право на употреба на мајчиниот јазик, со цел да го негуваат и развиваат својот идентитет и своите национално-конфесионални специфики.

Прогласувајќи го македонскиот јазик со кирилската азбука за официјален јазик во земјата, (значајна одлука што беше донесена уште на

* Експозе поднесено на меѓународниот научен собир "Les Oubliés des Balkans", Paris INALCO (24-25-26 octobre, 1966), под наслов: "Le cas des Torbèches en République de Macédoine".

АСНОМ од 1944 година), Уставот ја признава и службената употреба на говорните и пишаните јазици на националните малцинства во регионите каде што тие претставуваат мнозинство, така што тие, покрај македонскиот, како службен јазик можат да го користат и својот мајчин јазик, во услови и на начин што се прецизирани во законот.

За подетални информации може да се консултираат табелата број 1 со официјалните податоци за процентуалниот состав на населението по чародности според последниот попис спроведен под меѓународна контрола во средината на 1994 година и табела број 2, што се однесува на податоците за верската припадност на македонското население и другите конфесии, сместени на крајот на прилогот.

Прашањето на Торбешите во Република Македонија

За да се вратиме на прашањето за појавата и опстојувањето на Торбешите во Македонија и подобро да го разбереме овој феномен, сметаме дека е неопходно да истакнеме неколку основни историски особености и факти. Македонија беше меѓу првите земји што биле колонизирани од номадите - Јуруци и Коњари по потекло од Мала Азија. Оваа колонизација предизвикала промени во поглед на религијата и изгледот на дотогашните градови, кои делумно добиле исламски изглед, со изградба на турски касарни, џамии, текиња, амами, каравансарии и слично.

Во врска со исламизацијата, кога е во прашање Македонија станува збор за два брана на исламизирање. Првиот бран почнал во XIV и траел до XVII век. Во тој долг период одделни групи на македонско население, од различни причини и мотиви (присилно или доброволно, за да ги зачуваат своите привилегии) преминале во ислам. За да може подобро да се сфати феноменот на македонските Торбеши - исламизираните Македонци, значајно е да се истакне и исламизацијата на поголем дел од населението на денешна Албанија, во која во тоа време живееле голем број Македонци. Откако преминале во ислам, Албанците како и исламизираните Македонци коишто живееле во денешна Албанија, ѝ станале мошне лојални на месната турско-османска власт и често сосема се идентификувале со турското исламско население. Како лојални нови муслимани, тие се здобиле со правото за слободно движење (како и Турците) во огромната Турско-османска империја, за разлика од другото население на Балканот, посебно во Македонија, Србија, Црна Гора и во другите балкански земји. Значи, имало и друг вид колонизација на македонската територија, онаа од страна на Албанците, појава која посебно е регистрирана по крвавото задушвање на Карпошевото востание (1689). Тогаш Албанците масовно го прифаќале исламот, за потоа да повлечат исламизација на еден дел и од македонската популација.

При нивните секојдневни контакти со колонистите, исламизираниите христијани во Македонија, особено оние од градовите, научиле да зборуваат по некој турски збор, попримиле исламски обичаи и на тој начин се претопиле во новото мнозинство во градовите и на територијата на денешна Република Македонија. Во таа смисла, во градовите Тетово и Скопје, практично, било исламизирано секое четврто семејство, во Кичево секое второ, а во селата секое шесто семејство.

Кон крајот на XVIII век Османската империја не можеше повеќе да ја толерира новонастанатата ситуација. По големите загуби на одделни територии, особено во почетокот на XIX век по востанијата против нејзината власт на Балканскиот Полуостров, кога се конституирале Грција, Србија, а во втората половина на тој век и Бугарија, Турција по никоја цена не сакала да загуби други територии, особено не Македонија како централна турска провинција во тој простор. Со цел да го спречи ширењето на Србија на југ, таа, покрај муслиманското население од Мала Азија, организирано доведувала муслимански елемент од денешните територии на Албанија, од Босна и Херцеговина, дел од Јужна Србија и Бугарија по Берлинскиот конгрес, па дури и муслимани (Татари и Черкези) од Крим, што е главна причина на нов бран на муслиманска емиграција и колонизација на Македонија, особено на Западна Македонија.

Во почетокот албанските доселеници ги населувале планинските предели и села, бидејќи повеќето биле сточари, а потоа организирано и со турска помош слегувале во Полошката рамница, во Тетово, Кичево, Дебар, Гостивар и на други места.

Регионите и селата во кои македонскиот христијански елемент преминал во ислам за време на овој втор бран на исламизација и во кои оваа македонско исламизирано население ги сочувало, и покрај сè, своите етнички карактеристики, (тука на прво место мислиме на јазикот, обичаите, топонимите, празниците и слично), се следниве региони и села:

Струшки Дримкол: Долна Белица, Октиси, Подгорица, Лабуништа, Боровец и Јабланица.

Долна Жупа: Балинци, Горенци, Оѓовци, Бајрамовци, Црнобуки, Голема Папрадник, Мал Папрадник, Центар Жупа, Зининени и Броштица.

Долна Река: Жировница, Битуше, Требиште, Велебрдо, Ростуше, Јанче, Аѓиевци, Скудриње, Присојница, Могорче, Горно и Долно Косоврасти.

Градот Кичево и селата: Другово, Бачишта, Србјани, Челопеци, Лисичани, Пласница и Преглево.

Регионот Битола и Прилеп: Лажани, Јакренево, Џаздево, Дебреште, Пешталеве и Трново.

Регионот на Скопје: Пагаруша, Долно Количани, Цветово, Умово, Држилово и Елево.

Регионот на Тетово: Урвич и Јеловјане.

Регионот на Велес: Сојаклари, Горно Врановци, Мелница, Согле, Виничани.

Регионот на Малешево и Пијанец: Берово, Црник, Делчево, Тработивиште, Пехчево.

Регионот на Тиквеш: Дреново, Долно Дисан, Тремник, Дуброво, Бистрица, Корешница, Неготино, Кавадарци.

Денес исламирани Македонци или Торбеши живеат и во градовите: Дебар, Охрид, Струга, Кичево, Гостивар, Тетово, Скопје, Велес и други.

Статистичките податоци покажуваат на следниве факти:

Според пописот од 1948 година во Македонија живееле 45.000 Торбеши, според пописот од 1953 година 47.000 Торбеши и според пописот од 1971 година во Македонија живеат 44.000 Торбеши или исламирани Македонци. Со последниот официјален попис на Република Македонија од 1994 година исламираните Македонци или Торбешите, заведени во графата како муслимани, се околу 31.000.

Торбешите долго време биле изолирани, негирани и заборавени од својот народ, македонскиот, од кој водат потекло, како и од народот чијашто вера ја прифатиле. Официјалната политика на поранешната Социјалистичка Република Македонија до 1970 година воопшто не ги спомнувала и не се грижела за нив.

Препуштен сам на себе или на надворешните пропаганди, еден дел од ова население се иселува во Турција. Тој организиран бран на нивно емиграње во Турција траел од 1954 до 1962 година. Во тој период многу Торбеши ја напуштиле Македонија (се мисли на вардарскиот дел на Македонија) и се отселиле во Турција. Меѓу 760-те исламирани Македонци-Торбеши во Турција, во тој специфичен миграционен процес се иселиле 47 чисто македонски семејства. И до денес во тие малоазиски предели на Турција и во Одринскиот округ, исламираните Македонци по потреба можат меѓу себе да комуницираат на чист македонски литературен јазик и сочувале дел од обичаите и традициите на своите македонски предедовци.

Во 1970 година по едно официјално соопштение на Централниот комитет на Комунистичката партија на Македонија за муслиманите од словенско потекло кои комуницирале меѓу себе на македонски јазик, односно за исламираните Македонци, се донеле конечно некакви посериозни ставови и заклучоци. Оттогаш тие биле прогласени за интегрален дел на македонскиот народ и македонската нација. Во статистичките графи тие биле именувани како Муслимани-Македонци или во поново време како исламирани Македонци. Со цел да се расветли нивната суд-

бина и историското минато, се организирале повеќе научни собири или трибини посветени на проучувањето на територијата на Македонците со исламска вероисповед.

Денес нивното здружение организира разни манифестации.

Потребно е да се подвлече дека од национална гледна точка еден дел од Торбешите денес претставува една непостојана, односно променлива маса. Иако нивната самоидентификација претставува вистинска психолошка драма и судир на жителите на одделни села со официјалната власт на земјата, бидејќи откако се изјаснија за Македонци со исламска вероисповед, всушност какви и што се, најчесто именувани како исламизирани Македонци, еден дел од нив денес, под притисок на турските или албанските политички партии или соодветните нивни пропаганди, го менуваат мислењето, се изјаснуваат поинаку и бараат наставата во училиштата во одделни села да се изведува на немајчин турски или немајчин албански јазик, во зависност од тоа која конфесионално-политичка пропаганда успеала да фати појаки корени. Сепак, одделни населби, села, како што е на пример селото Броштица, сè уште одолеваат на таквите притисоци. Но до кога?

Очигледно е дека религијата и застарените конфесионални обичаи и традиции ги задушнуваат нивните национални чувства, особено во оние региони во кои од религиозен аспект тие немаат доволно информации. Има села, особено во околината на Скопје и Прилеп, во кои луѓето воопшто не прават разлика меѓу муслиманската религија и турската националност и се изјаснуваат како Турци или некои од нив како Албанци. А ги има и такви, кои едноставно се декларираат како муслимани.

Политичките партии на Албанците во Македонија и Демократската партија на Турците, вршат притисок на тоа население за да се декларира како турско или албанско и истовремено тие да бараат воведување турски или албански јазик во селските училиште, иако ниту нивните прадедовци, нивните родители, ниту пак сегашните деца не ги знаат овие јазици.

Особености на духовната култура на Торбешите

Името: Најчесто ги нарекуваат Торбеши, Помаци, исламизирани Македонци или Македонци со исламска вероисповед. Меѓутоа, во зависност од нивната географска распространетост во Република Македонија можат да се сретнат и други имиња. Така, на пример, во Источна Македонија преовладува поимот Помаци или Даци (тие што не го знаат турскиот јазик).

Во околината на Тиквеш, Дебар и на Скопје најчесто се употребува името Торбеши.

Во околината на Кичево се среќаваат како Аповци или Читаци. Во Струга и Струшко албанското население ги нарекува Потурци (потурчени). Во регионот на Гора едноставно се викаат Горани. Во Голо Брдо во Албанија ги викаат Илофци.

Исламизираните Македонци во регионот на Долна Жупа уште се именуваат како Естовци. Сакаме посебно да нагласиме дека ова именување произлегува од употребата на архаичната глаголска форма ести од помошниот глагол сум (биде), кој во трето лице еднина наместо формата е, која има општа употреба, се изговара ести.

Во историските извори, особено оние западните, се употребува името Муслимани од словенско потекло или Славомуслимани.

Јазикот: Православните Македонци и Македонците со исламска вероисповед се служат со ист јазик - македонскиот.

Со оглед на тоа што Торбешите живеат во енклави каде што била присутна ендогамијата и бидејќи немале многу контакти (особено жените) со останатото население, нивниот јазик (македонскиот) ги зачувал архаичните елементи кои денес не се среќаваат во јазикот што го зборува христијанското македонско население.

Топонимијата: Имињата на локалитетите населени од Торбешите или исламизираните Македонци и денес се од словенско потекло, па дури и имињата на местата од микротопонимијата во селските катастари се исто така од словенско потекло. Еве неколку примери: Боровец, Ѓрисионица, Крстец, Поповец, Броштица, Калугерец, Манастирец, Цветово и други. Оваа топонимија се употребува од целокупното население и е официјална.

Презимињата: Торбешите или исламизираните Македонци ја сочувале формата на презимињата која најчесто завршува на -ски, -ов или -овци, која е иста како и кај останатото македонско население.

Обичаите: Во одделни локалитети, и покрај забраната од страна на исламот да се оплакуваат починатите, овој старохристијански феномен сè уште е присутен кај некои од нив. Други обичаи денес сведочат за пре-дисламското минато на Торбешите или исламизираните Македонци. Така на пример за Велигден одделни фамилии вапцуваат црвени велигденски јајца.

Сосема на крај посочуваме еден пример, едно болно искажување на еден Торбеш (исламизиран Македонец). Тој раскажува како нивниот оца

во селото, во џамијата најпрво пее на арапски, потоа на турски, а сосема на крајот почнувал да пее на нашиот предедов јазик-македонскиот, а потоа сите заплакувале.

Празници: Освен исламските, Торбешите или исламизираните Македонци слават доста православни празници или пак има остатоци од предисламскиот период кои варираат од место на место, од семејство до семејство. Ке спомнеме само дел од нив. Во литературата се среќава дека Торбешите - исламизираните Македонци го празнувале Ѓурѓовден, Крстовден, Митровден, Благоец, Летник, понекогаш Велигден, кога вапцувале црвени јајца и други празници.

П р и л о з и:

Табела бр.1

(Статистички податоци за населението на Република Македонија според пописот на населението извршен во 1994 година):

Македонци	1.328.187 или 67,3%
Албанци	441.981 или 21,3%
Турци	77.080 или 3,8%
Роми	52.103 или 3,5%
Срби	42.775 или 2,1%
Власи	7.764 или 0,3%

Табела бр.2

(Статистички податоци според религиозната припадност на македонското население):

Православни Македонци	1.355.816 или 67%
Муслиманите*	611.326 или 30%
Католици	10.049 или 0,49%
Други конфесии	56.756 или 2,79%

* Во оваа графа се содржани и исламизираните Македонци.

ЛИТЕРАТУРА:

- Ибушевски Расим, Пролетните обичаи кај Македонците муслимани од струшки Дримкол. Зб.: Македонците Муслимани, Скопје, 1984, 245-254.
- Историја на македонскиот народ, Книга втора, ИНИ-Скопје, 1969, 453.
- Кънчов Васил, Избрани произведения, Том II, София, 1970, 679.
- Лимановски Нијази, Традициите во празнувањето на Божик, Василица, Водици, Благоец и Гурѓовден кај Гораните, Дело 74, XV/4-5, Штип, 1988, 318-329.
- Лимановски Нијази, Исламизацијата и етничките промени во Македонија, Скопје, 1993, 432.
- Македонци Муслимани (материјали од Првиот научен симпозиум одржан н 3 и 4 октомври 1981 година во Кичево и од други културно-научни средби на Македонците муслимани), Скопје, 1984, 283.
- Матковски Александар, Исламизацијата како метод за пацификација на Дебарскиот крај. Зб.: Македонците муслимани..., 159-167.
- Миљковиќ Ѓорѓи, Историски преглед на исламизираните Македонци, Истиот зборник, 83-89.
- Попис на населението, домаќинствата и становите 1981 - (Население - споредливи подтоци за 1971 и 1981 година по општини), Скопје, 1984, 39.
- Попис 94, Податоци за сегашноста и иднината, Скопје, 1994, 28.
- Поплазаров Ристо, Македонците муслимани во егејскиот дел на Македонија, Зб.: Македонците муслимани..., 127-139.
- Президиумот на АСНОМ - Записници, ИНИ-1994, 112.
- Симовски Тодор, Исламизацијата во Тиквешко и Мегленско. Зб.: Македонците муслимани..., 90-111.
- Соколоски Методија, Осврт на исламизацијата во Македонија во XV и XVI век, Истиот зборник, 64-73.
- Устав на Народна Република Македонија, Скопје, 1947, 35.
- Устав на Република Македонија, Скопје, 1991, 61.
- Шишковъ. Ст. Н., Българо-мохамеданитъ (Помоци), Историко-земјописанъ и народоученъ прегледъ съ образи, Пловдивъ, 1936, 117.